

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELHÚNYT TAGJAI FŐLÖTT TARTOTT
EMLÉKBESZÉDEK.

SZERKESZTI A FŐTITKÁR.

XIX. KÖTET. — 16. SZÁM.

POSCH JENŐ L. TAG
EMLÉKEZETE.

IRTA

KORNIS GYULA

L. TAG.

(FELOLVASTA A M. T. AKADÉMIÁNAK 1927 ÁPRILIS 25-ÉN TARTOTT
ÖSSZES ÜLÉSÉN.)

Ára 1 pengő.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1927.

Pápa, 1927. Fõiskolai nyomda.

Posch Jenő levelező tag emlékezete.

Irta és a M. Tud. Akadémia 1927 április 25-én tartott összes ülésén
felolvasta: **Kornis Gyula** I. tag.

Tekintetes Akadémia!

A világnézet kialakításában, abban, hogy az egyén a tudományos ismeretekből és a hitből „mit és mennyit öleljen magához, mit hogyan alakítson át és mit küszöböljön ki, e módban éppen nem csupán az ember értelmi belátásának, a tiszta észokoknak, hanem az *egész* embernek, lelkületének, természetének, érzése módjának, akaraterejének, sőt egészségi állapotának, szóval mindannak van része, ami az embert egyénné teszi és nevezetesen *ezen* egyénné nevelte... A világnézet maga az egész ember, nem pedig az embernek egy egyszerű tudomása. A tudomást máról holnapra kicserélhetem más, jobb tudomással, de nem cserélhetem ki magát az egész belső embert, az érettkorúnak nevelődése és gondolkozása módját“ (Nyugat, XIV. 1921, 168.). Posch Jenőnek ezeket a szavait legszebben igazolja magának Posch Jenő lelki alkatának és filozófiájának meglepő egybevágósága. Csakis sajátos egyéniségéből érthető meg egyrészt a világgal és élettel szemben való elvi állásfoglalása: filozófiája, másrészt a lelki élet természetére vonatkozó felfogása: pszichológiája. Világnézete összhangban állott egyéniségével, melyben a *teoretikus* ember lelki szerkezetének legtöbb tipikus vonása érvényesült; pszichológiai álláspontja pedig, mely az egész lelki életet mozgásban oldotta föl, természetszerűen folyt kivételesen mozgalmas, dinamikus lelki alkatából: az ő motórius pszichológiáját csakis ilyen, minden izében *motórius*, az ingerekre a leggyorsabban visszaható, energiáit folyton

mozgásokban kisütő egyéniség hozhatta létre. Egyéniségének lelki entelecheiája s világnézetének, meg pszichológiai rendszerének lényege meglepően párhuzamos.

I.

Külső életének folyása egyszerű, csak belső élete gazdag. Posch Jenő 1859 aug. 4-én született Pozsonyban.¹ Atyja Posch Ágoston pozsonyi ügyvéd, később a budapesti kir. ítélőtábla bírója. Jenő a gimnázium első osztályát Pozsonyban kezdi meg, Lubrich Ágost az osztályfőnöke. A többi osztályokat a kegyesrendiek budapesti gimnáziumában végzi. Tanuló korában különösen vonzódik Vörösmartyhoz és Schillerhez; az utóbbinak valamennyi munkáját ismeri, hatásuk alatt fejlődik filozofáló gondolkodása. Mint bölcsészethallgató végzi a pesti egyetemen tanulmányait, a tanári pályára készül. Filozófiával, esztétikával, klasszika filológiával, német és francia irodalommal foglalkozik. Főkép Horváth Cyrillt, Gregusst, Télfyt, Budenzet, Gyulait, Kármánt és Alexandert hallgatja. A matematika és csillagászat is erősen vonzza: szorgalmasan jár Petzval Ottó előadásaira. Megmaradt jegyzetei és kivonatai arról tanuskodnak, hogy már mint egyetemi hallgató, majd nevelő behatóan tanulmányozza Kantot, Comteot, Wundtot, Max Müllert, Steinhalt, Jodlt, Riehl, Hartmannt, Helmholtzot, Schopenhauert, Spencert, Stumpfot, Lotzét, Volkmannt és Baint. 1881-ben tanári oklevelet szerez a filozófiából és a magyar nyelvből s irodalomból, később még a latin és német nyelvből és irodalomból is. Az egyetemet elvégezve katonáskodik és több helyt nevelősködik, míg végre a kegyestanítórend Sátoraljaújhelyen, majd Debrecenben alkalmazza tanárnak. Később (1886) a miskolci kir. kath., majd (1890) a szolnoki áll. gimnáziumhoz kerül. Közben már az Idő elmélete c. munkáján dolgozik, melynek kiadására Akadémiánk támogatását kéri. Ezt Alexander Bernát elismerő bírálata alapján meg is kapja (1896). Ez időtájt kilép a róm. kath. vallásból s felekezetnélkülivé lesz. Ezt a

¹ Életrajzi adatait testvéröccse, Posch Árpád volt szives rendelkezésemre bocsátani.

cselekedetét az országgyűlésen interpelláció formájában hevesen támadják. Wlassics Gyula vallás- és közoktatási miniszter azonban az új egyházpolitikai törvényre hivatkozva, Posch eljárását tisztán jogi szempontból nem tartja kifogásolhatónak. Amikor 1898-ban Posch egy cikkében, melyet az Athenaeum közölt, úgy nyilatkozik, hogy az ő álláspontja az atheisztikus materializmus, Molnár János apát ezt szóvá teszi az országgyűlésen s Poschnak az iskolából való eltávolítását követeli. Wlassics miniszter válaszában kijelenti, hogy az atheisztikus materializmus, mint tisztán elméleti álláspont, hivatalosan nem üldözhető, amíg ez tudományos magánmeggyőződés; azonban bármelyfokú iskolában való tanításával szemben a közoktatási kormányzat mindenkor állást foglal. Az országgyűlés tudomásul veszi a miniszter válaszát, aki 1898 július 3-án Posch Jenőt a budapesti VIII. ker. állami gimnáziumba helyezi át. Itt tanít elvonulva, csak kis baráti körére támaszkodva s teljesen tudományos munkásságának élve 1920-ig, amikor nyugalomba vonul. Ebben az évben választja meg a Magyar Filozófiai Társaság alelnökének s Akadémiánk levelező tagjának, miután pár évvel azelőtt (1915) jelenik meg életének főműve: „Lelki jelenségeink és természetük“ két hatalmas kötetben. Nemsokára betegeskedni kezd; hosszú, kinos szenvedésének 1923 június 30-án bekövetkezett halála vet véget.¹

¹ *Irodalmi munkássága*: Az idő elmélete. I. r. Budapest, 1896. II. r. 1897. Időelmélet és közhiedelmek. Magyar Paedagógia 1898. évf. Ausgangspunkte zu einer Theorie der Zeitvorstellung. Vierteljahrschr. für wissensch. Philosophie. 1899—1900. 23—24. évf. Az álom és unalom. Magyar Filozófiai Társaság Közleményei. 1902. évf. Vallás és szinvalás. Világosság c. folyóirat. 1904. április. Wagner. Zenevilág. 1904. évf. Über einige metaphysische Ansichten. Arch. f. system. Philosophie. 1905. évf. Az iskolai gyakorlatokról. Orsz. Középisk. Tanáregyes. közleménye. 1909. évf. Irodalmi túltengés a filozófiában. Magyar Filozófiai Társ. Közlem. 1912. évf. Az érzet. U. o. 1914. évf. Az apriorisztikus etikáról. Huszadik Század. 1913. évf. Játék, művészet munka. Magyar Filoz. Társ. Közlem. 1913. évf. Adalékok a zene pszichológiájához. Huszadik Század. 1914. és 1915. évf. Lelki jelenségeink és természetük. 1915. 2 kötet. (Ennek Önismertetése az Athenaeumban. 1915. évf.) Egyháztörténeti tanulságok. Nyugat. 1917. évf. A metaphoráról. Egye-

II.

Posch Jenő világnézetének megértéséhez a kulcsot az a lelki struktúrája adja kezünkbe, hogy elsősorban telivér *teorétikus* ember volt. A teorétikus típusú ember pedig természeténél fogva különösen hajlamos a *racionalizmus* valamely formájára, ha magát sokszor empiristának vagy pozitivistának véli és nevezi is: észből akar mindent maradék nélkül megérteni. Szemben áll a világgal s ennek minden jelenségét érzélem s értékelés nélkül pusztán mint tényt akarja megállapítani s racionális elemek összefüggésére visszavezetni. A világ tényei előtte sem nem jók, sem nem rosszak, sem nem szépek, sem nem rútak, sem nem hasznosak, sem nem károsak: csak igazak vagy nem igazak. A gondolat a tárgyat objektíve vagy tükrözi, vagy nem: minden más mellékes. A tiszta elméleti embernek csak egy szenvedélye van: a megismerés. Többi indulata mind ennek van alárendelve: csak a problémák, a magyarázatok, az átlátható összefüggések keresésének hajtóereje dolgozik benne. Minden öröme és fájdalma úgyszólván e körül az életcentrum körül forog. Lényege egészen felolvad abban, ami tárgyyszerű, szükségképeni, általános érvényű. Egész mivolta mintha alkalmazott logika volna.

Posch Jenő ilyen teorétikus típusú, egyben lényegében *racionalista* gondolkodó volt, ha mindjárt a tények rögéhez tapadó pozitivistának hitte is magát. Jellemző pl. erre, hogy az öngyilkosságot akadémiai székfoglalójában nem etikai vagy társadalmi szempontból ítéli el, hanem pusztán csak azért, mert logikai abszurdum, logikai ballépés nélkül kitervezni lehetetlen (Nyugat, XIV. 1921. 396.). Egész életében élesen küzdött minden hagyományos, konvencionális élménymód és fölfogás ellen, mely szerinte magát kritikátlanul objektívnek tartja. Elfogulatlanságot, a hagyománytól való megszabadulást keresett: minden személyes érdekét félretéve, önzetlenül,

---

temes Philol. Közl. 1918. évf. Az öngyilkosság lélek- és erkölcstani szempontból (akadémiai székfoglaló). Nyugat. 1921. évf. Rousseau. Nyugat. 1922. évf. Umriss einer realistischen Psychologie. Arch. f. d. ges. Psychologie 1923. Az erkölcsi érzület egysége. Nyugat, 1923. évf.

bátran s a legmélyebb igazságszeretettel harcolt az örökölt elmeszokások és felfogásmódok ellen, közvetlenül iparkodott a világgal szemben állást foglalni, a világ jelenségeit az ész személyes élményének tárgyává tenni, melyet a történetileg kialakult hagyomány közbeeső rétege nem zavar. Ugyanekkor azonban egy másik, még friss hagyományhoz csatlakozott: a 70-es—80-as évek pozitivista tradícióihoz. Ezenkívül hiányzott belőle minden alkalmazkodó lelki diszpozíció; nem engedte, hogy a társadalmi környezet ereje lecsiszolja gondolatainak sarkait és éleit, sőt inkább arra törekedett, hogy a hagyományokkal szemben az autonóm ész szuverén erejét merev logikával még merészebbnek láttassa. Így természet-szerűen éles konfliktusokba jutott a hagyományok őreivel. Racionalizmusa még a vallás intézményszerű történeti kereteit is elhagyatta vele, a felekezetenélküliségben levonatta vele a végső gyakorlati következményeket. Így minden hagyománytól függetlenül, pusztán az észről vezetve, a maga lábán járt, de egyedül járt. A vallási hagyományhoz való ragaszkodást a részleges szellemi infantilizmus egy nemének tekintette, „amikor esetleg minden más téren kiváló elméknek a metafizikai komplexust illető gondolkozása megmaradt azon a fokon, amelyen a vallástani órák hagyták“ (Nyugat, X. 1917. 768.). Mint teoretikus típusú embernek, az igazság meglátása a legnagyobb öröme, de ez a logikai gyönyör különösen fokozódik nála, ha széltében uralkodó nézetek megcáfolásával jár. Erősen kritikus és elsőrendű polemikus természet, nem jelentéktelen ironikus hajlammal párosulva.

Amennyiben kilépett a tiszta elmélet köréből s eszméit gyakorlatilag az élet formálásában is iparkodott érvényesíteni, erre a tere is áthozta magával az ész mindenható erejébe vetett hitét: mint racionalista, mindent az elmék pusztá felvilágosodásától várt. E ponton erős lelki rokonságban volt a XVIII. század aufklärizmusával: az emberiség haladása csak az ész felvilágosodásában áll. E tekintetben saját pszichológiai elméletével ellentétben állott: ebben minden lelki jelenséget egy kategóriára, az érzelmre iparkodott visszavezetni, azonban az élet praktikus formálásának kérdéseinél viszont hajlandó volt az embert merőben ismeret-apparátusnak

nézni s nem bonyolult lelki egésznek, melyben minden racionális és irracionális mozzanat egymással szervesen összehozódik. Ebből folyik társadalmi téren erős *radikalizmus*. Lelkét annyira csak a pusztá pozitív tárgyi megismerésre való törekvés tölti el, hogy a lelki élet egyéb, az értékek irányában mozgó érzelmi mozzanatai nem érvényesülhetnek. Előtte legfőbb érték a kritikailag leszűrt, a tények törvényszerű összefüggését képviselő *tudás*. A vallásban is csak „elavult ismeretformát“ hajlandó látni, mely az ésszel úgyszólván fölérheteretlen Absolutumra vonatkozik. Hogy a vallás a világnak, mint egésznek kozmikus értékélményéből is folyhatik s nem pusztá értelmi aktusokból: ezt már nem veszi figyelembe.

Az igazi teoretikus embernek, erősen intellektualisztikus lelki szerkezeténél fogva is, különös hajlandósága van az *individualizmusra*. Annyira felolvad az ismerésben, a racionális összefüggések látásában, annyira elég önmagának, hogy társas hajlamai többé-kevésbé visszafejldnek, életét egyedül éli le, nem házasodik, szinte irtózik a szélesebb körök előtt való nyilvános szerepléstől. Posch Jenő sohasem volt látható — akadémiai székfoglalóját kivéve — egy tudományos társulatnak előadó asztalánál sem. Teljesen visszavonult életet élt a maga értelmi autarkeiájában: csak kis baráti körére szorított. De annál élénkebb és szélesebb szellemi kapcsolatot tartott fenn hatalmas könyvtárán keresztül minden idők nagy gondolkodóinak társaságával, főképp a *respublica litterarum* oly tagjaival, kik az övéihez hasonló nézeteket tápláltak. Ezek társaságához a meggyőződés közössége igen élénk szolidaritás-érzéssel vonzotta. Ha oly gondolkodóra akadt, aki a szellemnek ugyanazt az útját járta, különösen meleg és hálás ragaszkodást érzett. Így pl. *Fritz Mauthner*hez, a nyelvkritikai szkepticizmus képviselőjéhez, akit amikor 1905-ben ellenfelei erősen támadtak, Posch Jenő levélben üdvözölt, ami Mauthnert mélyen meghatotta. E barátság indítéka tisztán az eszmék elvi közössége volt: Posch is, mint Mauthner, a filozófiai tévedések nagy részét arra vezette vissza, hogy a nyelv a szavak anthropomorphikus és metaphoricus mozzanatai által elvont fogalomtartalmakat valóságokká hiposztazál,

anélkül, hogy észrevennők; a nyelv a tudományt minduntalan szófetisizmusra csábítja. Posch a lelki jelenségek önállóságába vetett hitet is tisztán „a félreértett metaforák elvéből“ iparkodik levezetni.

A szociális érzés Posch lelkében elsősorban az értelmi szolidaritás érzelme volt. Ez indítja a különben visszavonultan élő gondolkodót arra, hogy élénk részt vegyen a kilencszázas évek táján a Magyar Filozófiai Társaság megalapításában. Mélyen érezte a puszta autodidaxis, a lelki társtalanság s szellemi magárahagyottság ellaposító hatását. Mint szolnoki tanárra, bár nemes hévvel és szorgalommal küzdött ellene, őreá is ránehezedett a vidéki magyar kultúra tragikuma: a tudományos eszközök, a fejlettebb szellemi milieu, a szak-társakkal való szellemi súrlódás és kritika hiánya s a tudományos fejlődésnek ebből folyó egyoldalúsága. Örült, ha vitába szálltak vele; sőt az írásbeli vitát maga provokálta. Fájt neki, hogy a magyar filozófusok egymás munkáit teljesen figyelmen kívül hagyva minden munkamegosztás nélkül mindegyikük külön-külön lyukat ás, melyeket semmiféle gondolat-alagút nem köt össze egymással. „Irigylem — mondja Posch — nyelvtudósainktól meg egyéb szakok művelőitől is azt az élénkséget, mely körükben uralkodik, ha egybevetem ezzel azt a csendes nyugalmat, mely a magyar filozófia művelői között honol, ahol mindenki egyenkint végzi a maga dolgát a maga módjára és szent meggyőződése szerint, *seines Gottes voll* és igazán egyikünk sem törődik a másikkal törekvéseivel. Régente a filozófiai iskolák, tudjuk, ugyancsak hangosak voltak a sok disputációtól“ (Huszadik Század 28. köt. 1913. 36. l.).

III.

Világnézetének és gondolkodásmódjának egyik alapvető vonása, bár racionalizmusával ellentétesnek látszik, a meghatározottabb *pozitivist* jelleg. Ezt a metafizika-ellenes irányt benne már mint VIII.-os gimnázistában Kant ismeretelmélete táplálja. Később buzgón tanulmányozza *Comte*-ot, *Spencert*, *Baint*, *Tylort*, majd *Avenariust* s ezek élte végéig marandó befolyással vannak reá. A pozitívizmus történeti filiaációja voltaképen Lockera megy vissza s ez marad Posch Jenőnek

is mindenkor legtiszteltebb klasszikusa. Az időről szóló első nagy munkájának II. kötetét (1897) e szavakkal zárja: „Locke nem volt, hanem lesz!” Az ismeretlen szolnoki tanárnak erre a föltűnést keltő hatalmas munkájára a pozitívizmus szempontjából rendkívül jellemző a specializáló irányzat a filozófia terén is: Posch élénken hangsúlyozza, hogy aki a filozófia ügyének manapság valami szolgálatot akar tenni, annak egy-egy részletkérdéssel kell foglalkoznia, monografiát kell alkotnia: „a nagy keretek készen vannak és elérkezett a detail-festés kora”. Ez a részletekbe való legaprólékosabb elmélyedés Posch Jenő szellemének mindvégig egyik legjellemzőbb és fölemelő vonása.

Mint pozitívista, a tudományok célját kizárólag a tényeknek és ezek törvényszerűségének megállapításában látja. Kereken visszautasítja „az emberi fogalomalkotások közül mindazokat, mint chimaerikusokat, melyek olyasmit akarnak a lét praedicatumával felruházni, amiről már *a priori* bevallják, hogy a konstatálás lehetőségének körén egyszer s mindenkorra kívül esik”. Így már első munkájában az időről iparkodik kimutatni, hogy objektív szempontból „az idő semmi”, „semmiféle létezőt sem fejez ki”. „Az idő valóban csak a tekintetben különbözik a centauroktól és pegazusoktól, hogy hasznosabb fantazma.” Az idő hitével, mint a középkori u. n. realizmus egyik túlélő hajtásával szakítania kell az emberiségnek. Nagy pszichológiájának világnézeti oldalát kifejtő zárófejezetében pedig a szellemeket, bármi cím alatt lépnek is fel, mint „lélek”, mint „isten”, mint „tisztá ész”, mint „pszichikum”, meddő, értéktelen, kauzális problémák megoldására merőben alkalmatlan hipotéziseknek minősíti.

A pusztá tényyszerűséghez a pozitívizmus szellemében való ragaszkodása világnézetének jobbára negatív reliefet kölcsönöz. Elnevezése is az α privatívumokban merül ki: Posch Jenő még 1898-ban rendszerét „atheisztikus materializmusnak” minősítette (Athenaeum, VII., 157.), 1911-ben ugyan ezt még negatívabban fejezi ki: „atheisztikus apszichizmus”-nak mondja. Mit jelent ez?

Posch Jenő mindenfajta „szellemet” pusztán az absztrakció szüleményének tart, „maga az absztraktum pedig nem foly-

tathat külön individuális létezést azokkal a konkrétumokkal szemben, melyekből megalakult . . . Egy láthatatlan, hatalmas, jóságos stb. lénynek gondolata csakis egy látható hatalmas-ságnak észrevételéből keletkezhetett, szóval az absztraktum egy megfelelő konkretumból, mint egyebütt. Az istenekre senki halálosabb csapást nem mért, mint az a Spencer-féle fölfedezés, hogy a legelső isten nem volt más, mint az elhunyt törzsfőnök“. (Lelki jelenségeink, II. 1107.) Posch Jenő világfelfogásában azonban a léleknek sincsen sem mint külön szubsztanciának, sem mint a fizikai jelenségsor mellett egy másik párhuzamos jelenségsornak értelme. Ő is beszél ugyan „lelki“ jelenségekről (hatalmas művének ezt a címet is adja), azonban ezt csak azért teszi, mert új, mások előtt érthetetlen nyelvet kellene magának teremtenie. Így kénytelen a lélekhivő nyelvet használni, „azaz elejétől végig színjátékot játszani, álarcot hordani“. A lelki jelenségek csak reális fizikai tények. A róluk szóló tudomány nevében, az „apszichikus pszichológiában“, nincs semmivel sem nagyobb ellenmondás, mint a „kholerá“-ban, mely az orvosok szemében régen nem epebaj (khólé epét jelent).

Jóllehet így Posch világnézete — mint ezt műveiben sokszor nyíltan vallja — atheisztikus és apszichikus, később mégsem használja rendszerének jellemzésére a materializmus, hanem a „realizmus“ szót, pusztán azért, mert a materializmus nevet lejáratták. A realizmus szó azonban nála nemcsak metafizikai, hanem ismeretelméleti irányt is jelez az idealizmus-szal szemben: van egy tőlünk függetlenül létező külső világ. „A filozófia — úgymond — egy sakkjáték, melyet a filozófus játszik az embert és törekvéseinek százzrétű problémáit tartalmazó vilárendszer ellen s amely játékot vagy éppen nem, vagy pedig csak a paraszt-tal lehet megnyerni, avval a hétköznapi parasztésszel t. i., mely egy tőlünk függetlenül létező külső világban hisz“. A naiv realizmust azonban Posch kritikaivá emeli: szemléleti adataink nem fődik a *Ding an sich*-eket, melyeken a matematikai és mechanikai sajátságokkal bíró lételemeket, a tudomány jelen fokán az atomokat érti. Csak atomok vannak s pusztán ezek mechanikus konfigurációiból áll a világ: ez volt Posch Jenő demokritosi

világfelfogása, melynek bátran és ridegen levonta minden elméleti következményét.

Posch mint vérbeli positivista a világnézetnek csak ténybeli oldaláról akar tudni, a filozófiának csak egy jogosult feladatát ismeri: a tények átfogó szintézisét, mely pusztán a tapasztalaton alapul. Ezt a szélső empirizmusát átviszi a matematikai és az értékfogalmakra is. „A matematika — úgy mond — egy hajszállal sem inkább az észkonstrukciók tudománya, mint akármelyik másik, a természetrajz, nyelvtudomány stb. . . . A matematika épp olyan tapasztalati leíró tudomány, mint amazok.“ (Huszadik Század, 28. köt. 1913. 24.) Ez az extrém tapasztalati álláspontja nem ismeri el a filozófia érték-elméleti irányának, ennek keretében a normatív etikának jogosultságát sem. „Egy tudományos etikától csak azt várja, hogy megértesse velünk, miért parancsolja a köztudat etikája azt, amit parancsol, hogyan alakultak meg ezek a parancsok; várja szóval az etikai gondolkozás kifejlődésének *leírását*. A tudomány csak tanítson és felvilágosítson, értesse meg azt, ami *van*, — de *ne parancsoljon* . . . A tudomány csak a valóság mindenféle tartalma iránti felvilágosítást ismerje feladatának.“ (U. o.) Posch Jenő tehát mindvégig ragaszkodik a pozitivizmus eredeti programjához, mely szerint a filozófia csak a tényekkel, az értékelések pszichogenetikájával, de nem az értékek táblájával foglalkozhatik. Így nagy ellentétbe kerül a XX. század idealista logikai és értékelméleti gondolatsodrával. Pozitivistá szelleme nem akar tudni elméletben a változatlan értéknek a változó tények fölött ragyogó platoni sugáriról. Már az időről szóló művében elismeri, hogy a mechanisztikus-materialista világnézet sivárnak, vigasztalannak látszik. De hozzáteszi: „Válasszunk. A filozófiának annyi a kötelessége, hogy a napfényre került eredményeket saját lelke vágyaival s reményeivel kiegyeztesse, — úgy, ahogy tudja“. Ezzel a filozófiát rideg tényhalmozássá fokozza le, amely az ész kielégíti, de az embernek értéktudatát, a szív ügyét — Kant példájával gyökeresen szakítva — magára hagyja. Az emberiség transcendens értékeiben csupán az érzelmeknek realitás-teremtő hatalmát hajlandó látni. Ha a filozófusnak sikerül kimutatnia ezekben az értékekbe vetett hagyományos hit igazolatlanságát,

akkor öröm töltheti el, hogy egy balitélettől ismét megszabadította az emberiséget. Az az öröm, mely az igazságnak megtalálását kíséri, kárpótlás minden egyéb gyönyörért, melyet a hagyományok értékhierarchiája nyújthat. „A *valódi igazság* minden feltevést meghazudtoló mélységének tudata tölti el az atheistát, még pedig sokkal nemesebb formában, avval a lelkesedéssel, melyet a valláshívő a maga útjain szerzett.“

Bár elméletben Posch Jenő világnézete csak anyagot s erre vonatkozó tényeket akar ismerni, a világfelfogás praktikus oldala szempontjából, mégsem a sivár pesszimizmus, hanem az etikai idealizmus talaján áll. Optimizmusa természetesen folyik racionalista lelki szerkezetéből: az életet érdemes élni, mert a világ rendkívül érdekes, eszünket folyton mozgatja, örökösen problémákat tűz elénk, melyek alkalmat adnak az igazság keresésére. „Semmi más nem segít — szegezi szembe a pesszimizmussal — a lelki elfásulás s evvel az életundor kifejlődése ellen, mint egy *l'art pour l'art*-lelkületnek önmagunkban való kifejlesztése, azé a lelkületé, mely a tudományokat, még pedig bármelyiket, művészetnek tudja érezni, az igazat egyszersmind érdekesnek és szépnek, s épp annyira megütközik, ha kutató munkájáért jutalommal kínálják, mint megütköznék azon a kérdésen, mennyiért hallgatód meg a Beethoven symphoniáját, nézed meg a Munkácsi festményét; mit fizessünk, hogy Shakespeare-t meghallgassad, hogy egy tátrai hegycsúcsnak kilátásában gyönyörködhesél! Egy önzetlen, a világnak végtelen számú problémája iránt belső odaadással érdeklődő lelkület soha életében a tartós unalomnak keserűségét nem érezheti, mert minden megtett útdarab új utaknak kilátását tárja elébe, minden megoldott feladat újabb izgató kérdéseket rejteget számára. Ha azt hallja a pesszimizmától, hogy a világ olyan rossz, hogy fel kellene robbantani, hozzáteszi: de olyan érdekes, hogy kár benne meghalni!“ (Nyugat, 1921. XIV. évf. 394—5.)

IV.

Posch Jenő világnézetének körvonalait az eddigiekben sajátos lelki alkatával iparkodtunk összefüggésbe hozni, mintegy az utóbbi háttérébe állítani. Ha Posch Jenő világnézete egyéni-

ségének tükre, *pszichológiája*, mely az ember egész gazdag lelki életét csak izomfeszültségre, mozgásra, viselkedésmódra iparkodik redukálni, még inkább rendkívül eleven, mozgalmasság egyéniségének motórius rezonanciája a tudományos gondolkodás síkján. Posch Jenő nem a nyugalmas, statikus, de a dinamikus lelki tipushoz tartozott: szemléleteit mint mozgó, megelevenítő, cselekvő élte meg; úgyszólván minden lelki tevékenységével motórius impulzusok hangzottak együtt; gondolkodása a lelki életet is, mint az örökké mozgó-változó jelenségek folytonos drámáját fogta föl; a pszichikumot tartotta annak a területnek, ahol legjobban érvényesül a *πάντα ἔει*. Az sem véletlen, hogy ez a rendkívül mozgékony gondolkodó, aki a lelki életről motórius pszichológiát szerkesztett, eredeti *tournaire d'esprit*-je alapján kiskorától fogva annyira vonzódott a zenéhez, a mozgás, a ritmus művészetéhez, mely egy történeti és lelki töről fakad a tánccal. Gimnazista korában a Nemzeti Zenede növendéke; már ekkor szereti Beethovent, Schumann, Chopint; később legjobban Wagnerhez vonzódik, kiről értekezést is ír. (Zenevilág. 1904.) Mindig legfőbb élvezete hangversenyekre s az Operába járni. Mobilis lelki alkatának másik fő öröme az utazás: vakációinak nagyrészt külföldi úton tölti.

A lelki életről való felfogásának alapgondolata a *motórius elv*: belső tapasztalásunk valamennyi jelensége mozdulattermészetű, vagyis megkezdett, vagy elvégzett egyéni megmozdulás. Ezzel szemben a hagyományos pszichológia tudatunk tárgyai tartalmait képszerűeknek tartja. Posch Jenő, mint többször kiemeli, Spencer, Ribot, James, Fouillée, Avenarius, Mach s Münsterberg hatása alatt arra törekedett, hogy a motórius elvet a lelki jelenségek egész területén következetesen végigvezesse s megvizsgálja azokat az akadályokat, melyek ennek az elvnek útjában állnak. Hatalmas kétkötetes művében (Leleki jelenségeink és természetük. Egy realista lélektan tervezete. I—II. 1915. 1150 lap) a képzet elemzéséből indul ki, melynek képszerűségét cáfolja s melyet mozdulatként jellemez. Iránygondolata az a Taine-féle elv, amely szerint minden emlék-kép voltaképp a hallucinációk egy faja. Ez a gondolat Poschnál úgy érvényesül, hogy a kép semmi egyéb,

mint képzelés, a képzelés ténye, tehát „nem valami finom, agyunk sejtjeiben valahogy lerakódott kvalitás, amilyennek a szenzórius pszichológia tartja, hanem merőben csak az egyénnek viselkedése, póza“. Az „A tárgyra emlékszem, A-nak képe lebeg a fejemben“ közkeletű leírás Poschnál ezt a formát ölti: „úgy teszek, azaz úgy vagyok innerválva, olyan magatartást tanusítok, mintha most A tárgyat látnám“. A képzetnek ez az elemzése Posch Jenőt természetszerűen a szemlélet tüzetes megvizsgálására utalta. Így elismeri a mozdulatok mellett az *érzés* tényét, idegrendszerünk oly működését, mely az érzetkvalitásokat létrehozza. Ámde ezzel az egyébként igen szubtilis elemző mégis bevezet a mozgás mellé egy tartalmi mozzanatot (szín, hang), melynek képszerűsége semmi esetre sem tagadható. Ez a legnagyobb akadály, melybe Posch motórius elve beleütközik s melyet, ennek további következményeivel együtt, nem tud legyőzni.

Posch bejárja a lelki élet egész birodalmát, hogy a motórius elvet alkalmazza. Tisztán mozdulatnak iparkodik kimutatni a ráismerést és az asszociációt. Az utóbbi nem egyéb, mint bizonyos mozdulatok társulása, vagyis ha a közvetlenül egymásután föllépett konstatáló magatartások közül az első ismétlődik, ez a hozzágyakorolt másik magatartást óhatatlanul magával rántja. A figyelem viszont nem egyéb, mint érzékszerveink izmainak olyan rögzítése, amelyet valamely fölmerült szemléletnek vagy ötletnek pontosabb szemlélése megkíván. Hasonló módon a többi lelki jelenségekre nézve is sorban kimutatni iparkodik, hogy bármennyire különbözőeknek látszanak is ezek, valamennyien megegyeznek abban, hogy „örökké csak hatásokra (érzetekre) való visszahatások, azaz mozdulatok történnek bennünk“. Így az *érzelem* sem egyéb, mint egyéni magatartás, viselkedésmód, melyre nézve Posch lényegében elfogadja a James-Lange-féle elméletet. Sőt a gondolatokban sem lát egyebet, mint megnyilatkozott érzelmeket. A kifejezett gondolat csak szabályozott viselkedés, ugyanaz, mint bármely más szabályozott érzelmi megnyilatkozás. Minthogy pedig az akaratot a haragból származtatja le, az akaratot is az érzelmekekre redukálja. A lelki életnek tehát mind a három főirányát az érzelem kategóriájával he-

lyettesíti, viszont érzelmen pusztán egyéni viselkedést, mozgásmódot, izomfeszültséget ért. Végső motórius formulája ennek a pszichológiai rendszernek, melyet *emocionális monizmus*-nak nevezhetnénk, a következő: a külső világ az emberre oly módon hat, hogy pózról pózra, azaz viselkedésről viselkedésre, izomfeszültségről izomfeszültségre hajtja.

Posch Jenőnek hatalmas műve, mely telve van sok, igen finom elemzéssel s melyet véges-végig egyetlen egységes alap gondolat következetesen hat át, nem rendszeres pszichológia, hanem a pszichológia alapelveinek kritikai vizsgálata, mint szerzője mondja: „filozófáló pszichológia“, olyasmi, amit Spencer „Principles of Psychology“-nak nevez. Bár végső célja a lelki jelenségeknek a fiziológiai folyamatokra maradék nélkül való visszavezetése, azért távol áll minden részletes fiziológiai vizsgálatról és pszichológiai kísérlettől. Jellemző, hogy Bechterew reflexpszichológiai kutatásait föl sem említi, amelyekben pedig elmélete sok támaszpontot nyert volna. Ha felfogásában egyáltalán nem osztozunk is, ki kell emelnünk, hogy kevés magyar gondolkodó munkája tanuskodik nagyobb elmélyedésről, elemző képességről, egységesen átfogó gondolkodásról, mint Posch Jenőé. Irodalmi tájékozottsága és sokoldalúsága egyenest bámulatbaejtő. Posch Jenő egyetemes kulturegyéniség volt: a magyar tanárság egyik legműveltebb embere. Az ismerésnek úgyszólván valamennyi területén való beható jártassága a szellemi integráció igen magas fokára emelte. Élte fogytáig szakadatlanul tanult és elmélkedett. Elmondhatta Solonnal: *Γηράσκω ἀεὶ πολλὰ διδάσκωμενος*. Szinte az állandó *libido sciendi*-nek megtestesülése volt.

E tiszteletreméltóan önzetlen, nagymunkásságú élet külső elismerésben alig részesült. Értékét egy testület azonban mindig elismerte és méltányolta: a Magyar Tudományos Akadémia. Mind az időről, mind a lelki jelenségek természetéről írt két-két kötetes művét anyagilag hathatósan segítette, 1920-ban pedig tagjává választotta. Ugyanakkor lett a Magyar Filozófiai Társaságnak is egyik alelnöke. Mikor időelmélete a *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*-ban 1900—1901-ben megjelent, a külföld több kedvező bírálatban részesítette. G. Runze berlini egyetemi előadásában is foglalkozott vele.

TARTALOM-JEGYZÉK

AZ EMLÉKBESZÉDEK XIX. KÖTETÉHEZ.

- I. Emlékbeszéd *Gróf Zichy Géza t. tagról.* Kozma Andor t. tagtól.
  - II. Emlékbeszéd *Dr. Semsey Andor t. tagról.* Ilosvay Lajos r. tagtól.
  - III. Emlékbeszéd *Bodio Lajos k. tagról.* Földes Béla r. tagtól.
  - IV. Emlékbeszéd *Daday Jenő r. tagról.* Entz Géza l. tagtól
  - V. Emlékbeszéd *Genersich Antal r. tagról.* Buday Kálmán l. tagtól.
  - VI. Emlékbeszéd *Schulek Frigyes t. tagról.* B. Forster Gyula t. tagtól.
  - VII. Emlékbeszéd *Bayer József r. tagról.* Császár Elemér r. tagtól.
  - VIII. Emlékbeszéd *Bódiss Jusztin János l. tagról.* Csengery János r. tagtól.
  - IX. Emlékbeszéd *Binding Károly k. tagról.* Finkey Ferenc l. tagtól.
  - X. Emlékbeszéd *Szentkláray Jenő l. tagról.* Karácsonyi János r. tagtól.
  - XI. Emlékbeszéd *Matlekovits Sándor r. tagról.* Gaal Jenő r. tagtól.
  - XII. Emlékbeszéd *Dr. Kosutány Tamás l. tagról.* Sigmond Elek r. tagtól.
  - XIII. Emlékbeszéd *Bánki Donát l. tagról.* Rejtő Sándor r. tagtól.
  - XIV. Emlékbeszéd *Szinnyei József l. tagról.* Pintér Jenő l. tagtól.
  - XV. Emlékbeszéd *Klein Félix k. tagról.* Rados Gusztáv r. tagtól.
  - XVI. Emlékbeszéd *Posch Jenő l. tagról.* Kornis Gyula l. tagtól.
-

